



ΔΗΜΟΚΡΙΤΕΙΟ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΘΡΑΚΗΣ

**ΔΗΜΟΚΡΙΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΡΑΚΗΣ
ΣΧΟΛΗ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΚΑΙ
ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ**



**ΕΘΝΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ ΕΡΕΥΝΑΣ
ΦΥΣΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
«ΔΗΜΟΚΡΙΤΟΣ»**

**ΔΙΕΡΕΥΝΗΣΗ ΑΠΟΨΕΩΝ ΚΑΙ ΠΡΑΚΤΙΚΩΝ ΠΑΙΔΑΓΩΓΩΝ ΣΧΕΤΙΚΑ ΜΕ ΤΗΝ ΠΡΩΙΜΗ
ΠΑΡΕΜΒΑΣΗ ΣΤΗΝ ΠΡΟΣΧΟΛΙΚΗ ΑΓΩΓΗ: Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΩΝ ΒΡΕΦΟΝΗΠΙΑΚΩΝ
ΣΤΑΘΜΩΝ ΤΟΥ ΣΤΡΑΤΟΥ ΞΗΡΑΣ**

**INVESTIGATING THE VIEWS AND PRACTICES OF EDUCATORS ON EARLY INTERVENTION
IN PRESCHOOL EDUCATION: THE CASE OF THE ARMY KINDERGARTENS'**

της Μιχαλοπούλου Αγγελικής

Μεταπτυχιακή διατριβή που υποβάλλεται

Στην τριμελή επιτροπή για την απόκτηση του μεταπτυχιακού τίτλου του

Προγράμματος Μεταπτυχιακών Σπουδών Εξειδίκευσης

Του Τ.Ε.Φ. – Δ.Π.Θ. σε συνεργασία με το Ε.Κ.Ε.Φ.Ε. Δημόκριτος – Ινστιτούτο

Πληροφορικής και Τηλεπικοινωνιών

Με τίτλο: «Εξειδίκευση στις Τ.Π.Ε. και Ειδική Αγωγή – Ψυχοπαιδαγωγική της Ένταξης»

Εγκεκριμένο από την τριμελή επιτροπή:

1.	Καραμπατζάκη Ζωή	Δρ. Συνεργαζόμενη Ερευνήτρια Ι.Π.Τ. Ε.Κ.Ε.Φ.Ε. "ΔΗΜΟΚΡΙΤΟΣ"
2.	Καμπάς Αντώνιος	Καθηγητής ΤΕΦΑΑ ΔΠΘ
3.	Βενετσάνου Φωτεινή	Αν Καθηγήτρια ΤΕΦΑΑ ΕΚΠΑ

Κομοτηνή, 2021

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Σκοπός της εργασίας αποτελεί η διερεύνηση των απόψεων και των πρακτικών των παιδαγωγών που εργάζονται στους Βρεφονηπιακούς Σταθμούς του Στρατού Ξηράς, σχετικά με την πρώιμη παρέμβαση σε παιδιά προσχολικής ηλικίας που παρουσιάζουν αναπτυξιακές δυσκολίες, καθώς και ποιες δυσκολίες προκύπτουν κατά την εφαρμογή της στην εκπαιδευτική πράξη. Αναζητήθηκαν καλές πρακτικές με στόχο την ανεύρεση και παροχή υπηρεσιών ψυχοκοινωνικής υποστήριξης τόσο στο πλαίσιο της στρατιωτικής υπηρεσίας όσο και της ευρύτερης κοινότητας, με ευρύτερο στόχο την υποστήριξη των προνηπίων και των οικογενειών τους με τη συμμετοχή δείγματος και από τους 22 ΒΝΣ ΣΞ που λειτουργούν σε όλη την επικράτεια. Αξιοποιήθηκε η ποιοτική μεθοδολογία συλλογής δεδομένων με εργαλείο την ημι-δομημένη συνέντευξη. Πραγματοποιήθηκε σκόπιμη δειγματοληψία κριτηρίου (criterion sampling) και λήφθηκαν 15 ημι-δομημένες συνεντεύξεις. Διαπιστώθηκε ότι το σύνολο των παιδαγωγών συνηγορεί με την εφαρμογή συμπεριληπτικών πρακτικών για τα παιδιά που παρουσιάζουν αναπτυξιακές δυσκολίες με την παράλληλη όμως υποστήριξη από ειδικό επιστημονικό προσωπικό. Σε όλες τις περιπτώσεις διαπιστώθηκε η ύπαρξη παιδιών που παρουσιάζουν αναπτυξιακές δυσκολίες, είτε είναι διαγνωσμένες από την αρχή της σχολικής χρονιάς, είτε κατά τη διάρκεια, είτε υπάρχει άρνηση κυρίως από την πλευρά των γονέων για την πρώιμη ανίχνευση αυτών των δυσκολιών. Επίσης, διαπιστώθηκε ότι υπάρχει ελάχιστη συνεργασία, με υπηρεσίες παροχής πρώιμης παρέμβασης και ψυχοκοινωνικής υποστήριξης, τόσο διότι δεν είχαν ενημερωθεί για την ύπαρξη τους, σε περιοχές όπου λειτουργούσαν, όσο λόγω του ότι δεν υπήρξε κάποια κατεύθυνση για αυτή την πρακτική. Σε καμία από τις περιπτώσεις δεν διαπιστώθηκε δικτύωση υπηρεσιών είτε σε σχέση με την πρώιμη παρέμβαση (πρόληψη, παιδαγωγική παρέμβαση), είτε σε σχέση με την εισαγωγή των προνηπίων στην υποχρεωτική εκπαίδευση (νηπιαγωγείο), αργότερα. Παρόλη την προσπάθεια των διευθύνσεων των ΒΝΣ ΣΞ για υποστήριξη και παραμονή των παιδιών στους ΒΝΣ ΣΞ, υπάρχει έλλειψη ενιαίου πλαισίου διαχείρισης των αναπτυξιακών δυσκολιών που τυχόν παρουσιάζουν τα προνήπια, γεγονός που συναντάται όχι μόνο στους ΒΝΣ ΣΞ, αλλά και στους Δημοτικούς και Ιδιωτικούς παιδικούς σταθμούς της χώρας μας γενικότερα.

Λέξεις Κλειδιά: Πρώιμη Παρέμβαση, Συμπεριληπτική Εκπαίδευση, Ειδική Αγωγή, Βρεφονηπιακοί Σταθμοί Στρατού Ξηράς.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΑΝΑΦΟΡΕΣ

Baio, J., Wiggins, L., Christensen, D.I., Maenner, M.J., Daniels, J., & Warren, Z. (2018). Prevalence of Autism Spectrum Disorder Among Children Aged 8 Years – Autism and Developmental Disabilities Monitoring Network, 11 Sites, United States. *MMWR Surveill Summ*, 67(6), 1-23. doi: 10.15585/mmwr.ss6706a1.

Bailey, D., Hebbeler, K., Scarborough, A., Spiker, D. & Mallik, S. (2004). First Experiences With Early Intervention: A National Perspective, *PEDIATRICS* (113) 4, 887-896

Beer, E. (1996). *Εργαζόμενες Μητέρες και Παιδικοί Σταθμοί*, Νέα Βιβλιοθήκη, Φέξη

Blackman, J.A. (2003). Early Intervention: An Overview. In S. L. Odom, M.J. Hanson, J.A. Blackman, S. Kaul (Eds.), *Early Intervention Practices around the World*. Brookes Publishing.

Βλάχopoulos, Λ., (2015). Οδηγός Εξατομικευμένου Προγράμματος Οικογενειακής Υποστήριξης, Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής, Ανακτήθηκε από: http://prosvasimo.iep.edu.gr/EDEAY/%CE%B4%CE%B7%CE%B3%CF%8C%CF%82%20%CE%95%CE%95%CE%A0_%CE%92%CE%9B%CE%91%CE%A7%CE%9F%CE%A0.pdf

Βλάχου, Α., Διδασκάλου, Ε. και Παπαπάνου, Ι. (2012). Εννοιολογικές προσεγγίσεις της αναπηρίας και οι επιπτώσεις τους στην εκπαίδευση των ατόμων με αναπηρία. Στο Α. Ζώνιου-Σιδέρη, Ε. Ντεροπούλου-Ντέρου & Α. Βλάχου-Μπαλαφούτη (Επιμ.), *Αναπηρία και εκπαιδευτική πολιτική. Κριτική προσέγγιση της ειδικής και ενταξιακής εκπαίδευσης* (σ.σ.65-95). Πεδίο.

Boyatzis, R. (1998). *Thematic analysis and code development: Transforming qualitative information*. Sage

Bright Futures Steering Committee, & Medical Home Initiatives for Children With Special Needs Project Advisory Committee. (2006). Identifying infants and young children with developmental disorders in the medical home: An algorithm for developmental surveillance and screening. *Pediatrics*, 118(1), 405-420

Brodzeller, K., Ottley, J., Jung, J. and Coogle, C. (2017). Interventions and Adaptations for Children with Autism Spectrum Disorder in Inclusive Early Childhood Settings. *Early Childhood Educ J* 46, 277–286. <https://doi.org/10.1007/s10643-017-0859-5>

Bullinger, A. (2000). Ο Αισθητηριο-κινητικός Διάλογος με το Παιδί: Ιδιαιτερότητες του Βρέφους σε Αυτιστικό Κίνδυνο, Στο: Γ. Αμπατζόγλου (Επιμ. και Μτφ.), *Τα Βρέφη σε Αυτιστικό Κίνδυνο* (σ.σ 55-66). University Studio Press

Burns, R. B. (2000). *Introduction to Research Methods*. Sage.

Carel, A. (2000). Τα Πρώιμα Σημεία του Αυτισμού και η αποφυγή της Σχέσης του Βρέφους, Στο: Γ. Αμπατζόγλου (Επιμ. και Μτφ.), *Τα Βρέφη σε Αυτιστικό Κίνδυνο* (σ.σ 35-54). University Studio Press

Carpenter, B. (2001). Η Πρώιμη Παρέμβαση και Καθορισμός Παιδιών σε Επικινδυνότητα: Εργαζόμενοι ως Ομάδα με και μέσα από την Οικογένεια. Στο Μ. Τζουριάδου (Επιμ.), *Πρώιμη παρέμβαση: Σύγχρονες τάσεις και προοπτικές* (σσ. 184-198). Προμηθεύς.

Center for Disease Control. (2016). *Data & Statistics*. Available from: <http://www.cdc.gov/ncbddd/autism/data.html>

Cohen, L., & Manion, L. (1994). *Research Methods in Education* (4th ed.). Routledge

Γ.Ε.Σ. (2019). Στρατιωτικός Κανονισμός 5-79 «Κανονισμός Οργάνωσης και Λειτουργίας Βρεφονηπιακών Σταθμών Στρατού Ξηράς». ΤΥΕΣ.

Creswell, J. W. (2015). *Η Ερευνα στην Εκπαίδευση: Σχεδιασμός, Διεξαγωγή και Αξιολόγηση Ποσοτικής και Ποιοτικής Έρευνας*, Ν. Κουβαράκου (Μτφ.), Ίων.

Crosland, K., & Dunlap, G. (2012). Effective Strategies for the Inclusion of Children with Autism in General Education Classrooms. *Behavior Modification*, 36, 251-269. doi:10.1177/0145445512442682.

De Moor, J.M.H, Τζουριάδου, Μ., Van Waesberghe, και Κοντοπούλου, Μ. (1998). Πρώιμη Παρέμβαση σε Παιδιά με Αναπτυξιακές Διαταραχές. Ένα Μανιφέστο της Ομάδας Εργασίας Eurlayd. Μέθοδοι Πρώιμης Παρέμβασης. *Παιδαγωγική Επιθεώρηση*, 23, 251–270.

Eapen, V., Črnčec, R. & Walter, A. (2013). Clinical Outcomes of an Early Intervention Program for Preschool Children with Autism Spectrum Disorder in a Community Group Setting. *BMC Pediatrics*, 13 (3) doi:10.1186/1471-2431-13-3

Early Intervention Foundation (2018). *Early Intervention Foundation report: Realizing the Potential of Early Intervention*, Available at: <https://www.eif.org.uk/files/pdf/realising-the-potential-of-early-intervention.pdf>

Epstein, J. (1995). School-family-community Partnerships: Caring for the Children we Share. *Phi Delta Kappan*, 76(9), 701-712

Epps, S., and Kroeker, R. (1995). Physician Early Intervention Referral as a Function of Child Age and Level of Developmental Delay. *Ment Retard*. 33, 104–110

Eikeseth, S., Klintwall, L., Jahr, E., & Karlsson, P. (2012). Outcome for Children with Autism Receiving Early and Intensive Behavioral Intervention in Mainstream Preschool and Kindergarten Settings. *Research in Autism Spectrum Disorders*, 6, 829–835. doi:10.1016/j.rasd.2011.09.002

Επίσημη Ιστοσελίδα Πολεμικού Ναυτικού, Διαθέσιμο στο:
<https://www.hellenicnavy.gr/el/organosi/aneksartites-ypiresies/naftiko-nosokomeio-athinon/naftiko-nosokomeio-peiraia/kefp.html>

Επιτροπή Προστασίας Νοητικά Καθυστερημένων Ατόμων (2011). *Υπηρεσίες Έγκαιρης Παιδικής Παρέμβασης στην Κύπρο Περιορισμοί – Προτάσεις, Συντονιστική Υπηρεσία Έγκαιρης Παιδικής Παρέμβασης*, Ανακτήθηκε από: <http://www.cpmmental.com.cy/el/sintonistik-i-piresia>

Ευρωπαϊκός Φορέας για την Ανάπτυξη της Ειδικής Αγωγής (2005). Ανάλυση των Καταστάσεων στην Ευρώπη Βασικές Απόψεις και Συστάσεις, *European Agency for Development in Special Needs Education*.

European Agency for Development in Special Needs Education (2011). *ΠΡΩΙΜΗ ΠΑΡΕΜΒΑΣΗ (ΠΠ) ΒΑΣΙΚΑ ΜΗΝΥΜΑΤΑ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ*. Διαθέσιμο στο: https://www.european-agency.org/sites/default/files/eci-key-policy-messages_el.pdf.

Guralnick, M. J. (2008). International Perspectives on Early Intervention: A Search for Common Ground. *Journal of Early Intervention*, 30(2), 90-101.

Guralnick, M. J. (2011). Why Early Intervention Works: A Systems Perspective, *Infants & Young Children*, 24, 6–28.

Guralnick, M. J. (2020) Applying the Developmental Systems Approach to Inclusive Community-Based Early Intervention Programs, Process and Practice. *Infants & Young Children*, 33 (3), 173–183.

Harrower, K. J., & Dunlap, G. (2001). Including Children with Autism in General Education Classrooms: A Review of Effective Strategies. *Behavior Modification*, 25, 762-784.

Howlin P., Goode S., Hutton J., & Rutter M. (2004). Adult Outcome for Children with Autism. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 45(2), 195-211.

Hunt J M. (1961). *Intelligence and Experience*, Ronald

Ιατρική Εταιρεία Αθηνών (2017). Η Έγκαιρη Ανίχνευση και Αντιμετώπιση Προβλημάτων Ψυχικής Υγείας Παιδιών Προσχολικής Ηλικίας στην Πρωτοβάθμια Φροντίδα Υγείας, *Κλινικά Φροντιστήρια*, 29 (4), 5-6

Ίσαρη, Φ., και Πουρκός, Μ. (2015). *Ποιοτική Μεθοδολογία Έρευνας*. [ηλεκτρ. βιβλ.] Αθήνα: Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών. Διαθέσιμο στο: <http://hdl.handle.net/11419/5826>

Ιωσηφίδης, Θ. (2001). «Η Μέθοδος των Focus Groups στην Κοινωνική Έρευνα: η Περίπτωση του Ερευνητικού Προγράμματος MEDACTION». Εισήγηση στο «Διεθνές Επιστημονικό Συνέδριο: Κοινωνικές Εξελίξεις στην Σύγχρονη Ελλάδα και Ευρώπη», Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών (ΕΚΚΕ), Σύλλογος Ελλήνων Κοινωνιολόγων (ΣΕΚ). Αθήνα, Πάντειο Πανεπιστήμιο. 24-26 Μαΐου.

Καλλινικάκη, Θ. (2010): Μέθοδοι και Μέσα Ποιοτικής Έρευνας στην Κοινωνική Εργασία: Παραγωγή Ποιοτικών Δεδομένων. Στο: ιδίων (επιμ.), *Ποιοτικές Μέθοδοι στην Έρευνα της Κοινωνικής Εργασίας*, Τόπος.

Καραμπατζάκη, Ζ. (2002). *Πρώιμη Ανίχνευση και Αναγνώριση της Αναπτυξιακής Διαταραχής του Ψυχοκινητικού Συντονισμού σε Παιδιά Ηλικίας 4-8 Ετών*. (Διδακτορική διατριβή). Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, Σχολή Επιστημών της Αγωγής, Παιδαγωγικό Τμήμα Νηπιαγωγών.

Καραμπατζάκη, Ζ. (2010). *Θέματα Ειδικής Αγωγής και Εκπαίδευσης*. Πάραλος.

Karant P.& Chandhok T.S. (2013). Impact of Early Intervention on Children with Autism Spectrum Disorders as Measured by Inclusion and Retention in Mainstream Schools. *Indian J Pediatr.* 80 (11), 911-9.

doi: 10.1007/s12098-013-1014-y.

Klintwall, L., and Eikeseth, S., (2014). Early and Intensive Behavioral Intervention, In: V.B. Patel et al. (Eds.), *Comprehensive Guide to Autism*, DOI 10.1007/978-1-4614-4788-7_129,

Kucharczyk, S., Odom, S., Cox, A., Shaw, E., and Sam, A. (2018). Supporting Parent Use of Evidence-Based Practices for Infants and Toddlers with Autism Spectrum Disorder, In M. Siller, L. Morgan (Eds.), *Handbook of Parent-Implemented Interventions for Very Young Children with Autism*, Autism and Child Psychopathology Series, Springer. doi.org/10.1007/978-3-319-90994-3_25.

Κυδωνιάτου, Ε., Ανδριώτου, Σ. και Δροσινού, Μ. (2011). Προγράμματα Πρώιμης Παρέμβασης σε Νηπιαγωγεία Ειδικής Αγωγής. Ένα παράδειγμα από τα νηπιαγωγεία της Μυτιλήνης. *Επιθεώρηση Εκπαιδευτικών Θεμάτων*, 17, 182-198.

Κυπριωτάκη, Μ. (2009). Πρώιμη Υποστηρικτική Παρέμβαση: Για μια Αισιόδοξη Έκβαση σε Κάθε Μορφή Ανεπάρκειας. *Επιστήμες Αγωγής*, 2 (2), 21-32.

Κυριαζή, Ν. (2001). *Η Κοινωνιολογική Έρευνα. Κριτική Επισκόπηση των Μεθόδων και των Τεχνικών*. Ελληνικά Γράμματα.

Λουκέρης, Δ., και Σκεπετάρη, Β. (2017). Αξιολόγηση του υφιστάμενου πλαισίου ένταξης των παιδιών με ειδικές ανάγκες ηλικίας μέχρι και 5 ετών στον παιδικό σταθμό. *Πανελλήνιο Συνέδριο Επιστημών Εκπαίδευσης*, 1, 583-597.

Malone, D., and Gallagher P., (2008). Transition to Preschool Programs for Young Children With Disabilities, *Journal of Early Intervention*, 30 (4), 341-356.

Maristany, M. (2001). Κέντρα Πρώιμης Παρέμβασης: Η Ανάπτυξη του Παιδιού. Παράγοντες Επικινδυνότητας και Πρώιμα Σημεία. Στο Μ. Τζουριάδου (Επιμ.), *Πρώιμη Παρέμβαση: Σύγχρονες Τάσεις και Προοπτικές*, (σ.σ 86-102). Προμηθεύς.

Matson, J. and Konst, J. M. (2014). Early Intervention for Autism: Who Provides Treatment and in What Settings, *Research in Autism Spectrum Disorders*, 8, 1585–1590.

Μαυροπούλου, Σ. (2011). Αποτελεσματικές Εκπαιδευτικές Προσεγγίσεις και Διδακτικές Στρατηγικές για τα Παιδιά στο Φάσμα του Αυτισμού, Στο Σ. Παντελιάδου και Β. Αργυρόπουλος (Επιμ.), *Ειδική Αγωγή: Από την Έρευνα στη Διδακτική Πράξη*, (σ.σ 83-134). Πεδίο.

- McLean , M., Sandall , S., and Smith, B. (2016). A History of Early Childhood Special Education, In: B. Reichow et al. (Eds.), *Handbook of Early Childhood Special Education*, (pp. 3-19) Springer. doi 10.1007 / 978-3-319-28492-7_1.
- McWilliam, R.A., (2016). Birth to Three: Early Intervention. In B. Reichow et al. (Eds.), *Handbook of Early Childhood Special Education*, (pp.75-87). Springer. doi 10.1007/978-3-319-28492-7_5.
- Merriam, B., S and Tisdell, J. E., (2016). *Qualitative Research: A Guide to Design and Implementation*. (4th ed.). Jossey-Bass.
- Montulet, I. (2001). Οι Υπηρεσίες Πρώιμης Παρέμβασης για Οικογένειες Παιδιών με Νοητικό Πρόβλημα στη Γαλλόφωνη Περιοχή του Βελγίου. Στο Μ. Τζουριάδου (Επιμ.), *Πρώιμη Παρέμβαση: Σύγχρονες Τάσεις και Προοπτικές* (σσ. 184-198). Προμηθεύς.
- Murphy, O., Healy, O., Leader, G. (2009). Risk Factors for Challenging Behaviors among 157 Children with Autism Spectrum Disorder in Ireland. *Res Autism Spect Dis*, 3, 474–482
- Nahmias, A., Pellicchia, M., Stahmer, A., and Mandell, D. (2019). Effectiveness of Community-based Early Intervention for Children with Autism Spectrum disorder: A Meta-analysis, *Journal of Child Psychology and Psychiatry* 60 (11), 1200–1209. doi:10.1111/jcpp.13073
- Νικόλσκυ, Δ., (2020). Η Πρώιμη Παρέμβαση ως Πυλώνας Κοινωνικής Ένταξης, Ένωση για την Προάσπιση των Κοινωνικών δικαιωμάτων της 21-10-20, Ανακτήθηκε από: <http://epkodi.gr/arhra-pinakas/380-i-proimi-paremvasi-gia-ta-paidia-me-anapiria-os-pylonas-koinonikis-entaksis>
- Νοβατσίδου, Λ. (2018). Εξατομικευμένο Εκπαιδευτικό Πρόγραμμα (Ε.Ε.Π.) μαθητών με ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες ή αναπηρία: Παράδειγμα Ε.Ε.Π. στην εκμάθηση της ώρας. *Παιδαγωγικά ρεύματα στο Αιγαίο*, 11, 67-76. Ανακτήθηκε 5 Μαρτίου 2020, από: <http://www.pre.aegean.gr/revmata/new-issue.html>
- Odom, S. L., Boyd, B. A., Hall, L. J., & Hume, K. (2010). Evaluation of Comprehensive Treatment Models for Individuals with Autism Spectrum Disorders. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 10,425-436.
- Odom, S. L., Buysse, V., & Soukakou. (2011). Inclusion for children with disabilities. A quarter century of research perspectives. *Journal of Early Intervention*, 33, 344-356.
- Odom, S. L., Hume, K., Boyd, B., & Stabel, A. (2012). Moving beyond the intensive behavior therapy vs. eclectic dichotomy: Evidence-based and individualized program for students with autism. *Behavior Modification*, 36(3), 270–297.
- Πολυχρονοπούλου, Σ. (2004). Συνεργασία μεταξύ σχολείου και οικογένειας παιδιών με διαταραχές όρασης: Προβλήματα και μέθοδοι αντιμετώπισής τους, *Εκπαίδευση & Επιστήμη* 1, 35-49.
- Ρομπότη, Π., και Τσακώνη, Ζ. (2018). *Προβληματισμοί γύρω από τη Διάγνωση Δ.Α.Φ στην Παιδική Ηλικία*, Μεταπτυχιακή Διπλωματική Εργασία, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Τμήμα Ιατρικής

Robson, C. (2007). *Η έρευνα του πραγματικού κόσμου. Ένα μέσον για κοινωνικούς επιστήμονες και επαγγελματίες ερευνητές*. Gutenberg.

Sainato, D., Morrison, R., Jung, S., Axe, J. and Nixon, P. (2015). Comprehensive Inclusion Program for Kindergarten Children With Autism Spectrum Disorder. *Journal of Early Intervention* 37(3) 208–225 doi: 10.1177/1053815115613836.

Shonkoff J.P, & Meisels S.J. (2000). *Handbook of Early Childhood Intervention*. Cambridge University press.

Smith, I., Flanagan, H., Garon, N., & Bryson, S. (2015). Effectiveness of Community-Based Early Intervention Based on Pivotal Response Treatment. *J Autism Dev Disord*, 45, 1858–1872, doi: 10.1007/s10803-014-2345-x

Starr, E., Martini, T. and Kuo, B. (2016). Transition to Kindergarten for Children With Autism Spectrum Disorder: A Focus Group Study With Ethnically Diverse Parents, Teachers, and Early Intervention Service Providers, *Focus on Autism and Other Developmental Disabilities*, 31(2) 115–128, doi: 10.1177/1088357614532497

Συμεού, Λ. (2007). Εγκυρότητα και Αξιοπιστία στην Ποιοτική Εκπαιδευτική Έρευνα: Παρουσίαση, αιτιολόγηση και πράξη. *Πρακτικά 5ου Πανελληνίου Συνεδρίου Παιδαγωγικής Εταιρείας Ελλάδας “25 Χρόνια Παιδαγωγικής Εταιρείας Ελλάδας”*. 2, 333-339

Συντονιστική Υπηρεσία Έγκαιρης Παιδικής Παρέμβασης (2007). *Αναγκαιότητα εφαρμογής προγραμμάτων Έγκαιρης Παιδικής Παρέμβασης για παιδιά με αναπτυξιακές διαταραχές – Παραδείγματα από Ευρωπαϊκές χώρες και Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής*.

Συριοπούλου, Χ. (2011). Συνεκπαίδευση Παιδιών με και χωρίς Διάχυτες Αναπτυξιακές Διαταραχές στο Σχολείο. *Παιδαγωγικά Ρεύματα Αιγαίου* (5), 20-30

Syriopoulou- Delli, C., Cassimos, D., Polychronopoulou, S. (2016). Collaboration Between Teachers and Parents of Children with ASD on Issues of Education. *Research in Developmental Disabilities* 55; 330-345

Τσιώλης Γ., (2015). Ανάλυση ποιοτικών δεδομένων: διλήμματα, δυνατότητες, διαδικασίες. Στο Γ. Πυργιωτάκης και Χ. Θεοφιλίδης (Επιμ.) *Ερευνητική Μεθοδολογία στις Κοινωνικές Επιστήμες και στην Εκπαίδευση: Συμβολή στην επιστημολογική Θεωρία και την Ερευνητική Πράξη* (σσ. 473-498). Πεδίο.

Τσομπανίδου, Φ. και Νταφούλης, Π. (2019). Η Υγειονομική Περίθαλψη των Στρατιωτικών και των Οικογενειών τους. Στο: Π. Νταφούλης (Επιμ.) *Στρατιωτικές Οικογένειες*, ΓΕΣ: ΤΥΕΣ.

Τζίφα, Γ., (2017). Πρώιμη Παρέμβαση σε Παιδιά με Εγκεφαλική Παράλυση και Ειδικές Ανάγκες: Καλές Εκπαιδευτικές Πρακτικές. *Πανελλήνιο Συνέδριο Επιστημών Εκπαίδευσης*, 1, 1367-1381.

Υ.Α 211076/ΓΔ4. Ενιαίος Κανονισμός λειτουργίας των Κέντρων Εκπαιδευτικής και Συμβουλευτικής Υποστήριξης (Κ.Ε.Σ.Υ.) και ειδικότερα καθήκοντα και αρμοδιότητες του προσωπικού τους. *Εφημερίδα της Κυβέρνησης* (ΦΕΚ 5614/Β/ 13-12-2018), Αθήνα: Εθνικό Τυπογραφείο.

ΦΕΚ Β' 4249/2017. Πρότυπος Κανονισμός Λειτουργίας Δημοτικών Παιδικών και Βρεφονηπιακών Σταθμών. Αθήνα: *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως της Ελληνικής Δημοκρατίας*.

ΦΕΚ Β' 1157/2017. Καθορισμός προϋποθέσεων για άδεια ίδρυσης και λειτουργίας Μονάδων Φροντίδας, Προσχολικής Αγωγής και Διαπαιδαγώγησης (Βρεφικών - Παιδικών - Βρεφονηπιακών Σταθμών, Μονάδων Απασχόλησης βρεφών και νηπίων) από φορείς Ιδιωτικού Δικαίου, κερδοσκοπικού και μη χαρακτήρα. Αθήνα: *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως της Ελληνικής Δημοκρατίας*.

ΦΕΚ Β' 2289/2019. Κοινή Υπουργική Απόφαση Αριθμ. Γ3α/Γ.Π.οικ.44342/2019. *Ενιαίο πλαίσιο οργάνωσης και λειτουργίας των Κοινοτικών Κέντρων Ψυχικής Υγείας Παιδιών και Εφήβων (Κο.Κε.Ψ.Υ.-Π.Ε.)*.

ΦΕΚ Β' 2119/2019. Σύστημα Διαχείρισης, Αξιολόγησης, Παρακολούθησης και Ελέγχου - Διαδικασία Εφαρμογής της Δράσης «Εναρμόνιση οικογενειακής και επαγγελματικής ζωής» έτους 2019-2020, συγχρηματοδοτούμενης από το Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο στο πλαίσιο του Εταιρικού Συμφώνου για το Πλαίσιο Ανάπτυξης (ΕΣΠΑ) για την Προγραμματική Περίοδο 2014-2020».

Forlin, C., Chambers, D., Loreman, T., Deppeler, J., & Sharma, U. (2013). *Inclusive Education for Students with Disability. A review of the best evidence in relation to theory and practice*. The Australian Research Alliance for Children and Youth, Available: https://www.aracy.org.au/publications-resources/command/download_file/id/246/filename/Inclusive_education_for_students_with_disability_A_review_of_the_best_evidence_in_relation_to_theory_and_practice.pdf

Fox, L., Dunlap, G. and Cushing, L. (2002). *Journal of emotional and behavioral disorders*, 10 (3), 149 - 157.

Unesco (1994). *Διακήρυξη της Σαλαμάνκα και πλαίσιο δράσης για την ειδική αγωγή*. Παγκόσμια Διάσκεψη για την Ειδική Αγωγή, Έκδοση της Ελληνικής Επιτροπής για την Unesco, Αθήνα.

Unesco (2002). *Open File on Inclusive Education. Support Materials for Managers and Administrators. Inclusive Education Section for Combating Exclusion through Education Division of Basic Education*, Available at: <https://asksource.info/resources/open-file-inclusive-education-support-materials-managers-and-administrators>.

U.S. Department of Education. (1999). Assistance to states for the education of children with disabilities and the early intervention program for infants and toddlers with disabilities: Final regulations (34 CFR Parts 300 and 303). *Federal Register*, 64 (48), § 300.132.

U.S. Department of Education, National Center for Education Statistics. (2012). *Digest of education statistics, 2011 (NCES 2012-001)*. Washington, DC: U.S. Department of Education.

U.S. Department of Education, Health and Human Services. (2015). *Policy statement on inclusion of children with disabilities in early childhood programs*. Washington, DC: U.S. Department of Education.

Wood, Glaser & Eliez, (2013). L'autisme - les nouveaux programmes thérapeutiques. *Swiss Archives of Neurology and Psychiatry*, 164 (1) 13-9.

World Health Organization (2013). *Autism spectrum disorders: From raising awareness to building capacity*, World Health Organization

Χαβαλέ, Ν., Κασωτάκη, Ε. και Σακαδάκη, Ε. (2015). Πρώιμη Αντιμετώπιση Ειδικών Αναπτυξιακών Διαταραχών: Η Εμπειρία μιας Κοινοτικής Υπηρεσίας Ψυχικής Υγείας, Στο: Λ. Κουντή-Χρονοπούλου, Μ. Τζεδάκη και Μ. Πασσά (Επιμ.) *Η Συμβολή της Κοινωνικής Εργασίας στην Ψυχιατρική Θεραπευτική*, (σσ. 296-300). Παρισιανού.

Χασσάνδρα, Μ. και Γούδας, Μ. (2003). Κριτήρια Εγκυρότητας και Αξιοπιστίας στην Ποιοτική Ερμηνευτική Έρευνα. *Επιστημονική Επετηρίδα της Ψυχολογικής Εταιρείας Βορείου Ελλάδος*, (2), 31-48.

Yin, R.K. (2003). *Case Study Research: Design and Methods* (3rd ed). Sage, Thousand Oaks..